

Javno mnjenje u savremenom društvu

Ka kritičkoj analizi modernih političkih pojmova

Dr Ljubomir Tadić

1. Opinio publica — pro et contra

Malo je pojava koje privlače toliku pažnju moderne društvene nauke, politike ili privrede kao što je javno mnjenje. Slobodno se može reći da su sve odlučujuće društvene instance živo zainteresovane za njegovo »ponašanje« i njegove »reakcije«. Počevši s policijom, političkom i vjerskom propagandom i završavajući sa komercijalnom reklamom, svi uticajni činioci, »stubovi« modernog društva, bore se za »dušu« javnog mnjenja, za njegovu podršku, ili bar, za saznanje zašto je nema. Ova slaba, difuzna karika društva počinje naglo da postaje »fantom« (Walter Lippman) od koga svi zaziru.

Ko je ta enigma što pobuđuje toliko interesovanje, unosi nemir i draži radoznalost? Da li je ona drevnog porijekla ili je produkt našeg vremena? Čiji glas ili šapat ona izražava? U koju rubriku treba da se svrsta? Da li je predmet nauke, policijske istrage ili reklamne obrade? Da li je imao pravo Pascal kada ju je uporedio sa »kraljicom svijeta«?

Prije svega valja utvrditi da je javno mnjenje bilo ponajprije predmet interesovanja političke filozofije, ukoliko se ova bavila problemom konstituisanja »vladajuće volje« i određivanjem pojma javnosti. Mora se odmah dodati da su klasični mislioci bili vrlo nepovjerljivi prema javnom mnjenju. U njemu su oni vidjeli prolazni, kolebljivi element, a ne postojanu vrijednost. Zato su njihovu pažnju prvenstveno privlačile trajne vrijednosti, a javno mnjenje samo uzgred i sporadično. Tako je Platon¹⁾ u svojoj »Državi« pisao o »bezumnom narodu«, a Aristotel²⁾ da država nije »slučajno sakupljeno mnoštvo«.

Pojam »javnosti« je na taj način bio pretežno rezervisan za vladajuću elitu, mada u vladajuću elitu u antičkoj Atini ili Rimu, u doba demokratije spadaju svi slobodni građani izuzimajući robove i varvare. Sem slobodnih građana, ostali dio stanovništva je spadao u »svjetinu«, gomilu, masu. Već sam pojam »mnjenje« (opinio, Meinung, opinion itd.) indicira na nešto što je privatno,

1) Upor. Platon, Država, izd. »Kultura«, Beograd 1957, str. 303.

2) Upor. Aristotel, Politika, izd. »Kultura«, Beograd, 1960, str. 235.

partikularno i politički irelevantno, različito od »mišljenja« koje ima karakter javnosti, opštosti i oficijelnosti. U najboljem slučaju ono ima, kao što kaže Hartmut v. Hentig,³⁾ značenje »objavljenog«. Mnjenje ne sadrži u sebi razgovijetno izraženi sud, već neodređen, neobavezan i neartikulisan glas, koji više liči na šapat ili žamor. Mnjenje je glas mnoštva, gomile ili mase. To je uvijek bio glas onih kojima se upravlja. U minulim epohama, a počesto i danas, ova kategorija je ekviparirana sa objektom vladanja čija je volja prigušena. Sva njegova snaga — istovremeno i slabost — iscrpljivala se u usmenom predanju, najčešće u šali, humoru i satiri na račun velmoža i popova. To su bila njegova duhovna oružja kojim je nadomiještao svoje odsustvo sa vlasti.

Kao prezrena i nipodaštavana stihija koja u sebi krije zatamljene potencije, mnjenje mase je uzimano u obzir kao snaga koju je trebalo usmjeriti u željenom pravcu, prividno je zadovoljiti i smiriti surogatima. Još u starom Rimu vladajući su za »vulgus« u tom pogledu imali na raspolaganju dva oprobana sredstva: panem et circenses. Ova specifična socijalna anestezija uvijek je pokazivala dobre rezultate kad god je trebalo mnjenje mase držati u stanju letargije i prigušenosti. Pored ovih, još uvijek aktuelnih sredstava, moderno »potrošačko društvo« ima na raspolaganju i druga, ne manje efikasna: reklamna roba asimilira pažnju klijentele i sili je na radno naprezanje radi postizanja zemaljske sreće u uživanju. To je posljednji izum »društva izobilja«.

Pa ipak se šapat, a pogotovu žamor, može pretvoriti u razgovijetan glas, zahtjev, protest ili odobravanje, jednom riječju u sud, osudu, mišljenje i praktično djelanje. Zato je od davnina prvi zadatak vladajućih bio da saznaju mnjenje mase, da čuju njegov potmul glas još dok je u zračku, a ne u posljednjem stadiju. Jer: oboedientia facit imperantem. »Kada postoji politička vladavina, — kaže dobro Wilhelm Hennis, — vladajući su zainteresovani da saznaju šta se dešava u glavama njihovih podanika.«⁴⁾

Stari, prevejani i legendarni Fouché je imao dvije vrste specijalista, jednu niže, a drugu više klase. U nižu klasu spadali su obični policijski agenti, doušnici i dostavljači. U višu klasu ulazili su »kvalifikovani« posmatrači — »observateurs« — koji su pružavali »l'ésprit public« i dojavljivali njegovo kretanje. U tom smislu mnjenje je bilo i ostalo predmet policijske prakse i istrage, jedna vrsta osmatranja podvodnih strujanja da bi se izbjegla opasnost nasukavanja plovećeg vladajućeg broda. Moderni instituti za demoskopiju su zakonita djeca Fouché-ovih »observateurs-a«.

Wilhelm Hennis navodi u svojoj interesantnoj raspravi⁵⁾ da se u svrhu istraživanja mnjenja troše velike svote javnih sredstava. Tako je kabinet saveznog kancelara dodijelio sredstva koja se kroz tri godine penju od 54 do 150 hiljada maraka. Postoji i posebni fond »na raspolaganju saveznom kancelaru za potrebe informisanja« koji je 1956. godine iznosio 12.5 miliona maraka. Iz tog »lonca« (Hennis) brojne, poluslužbene »nadpartijske« organizacije (na pr. »Arbeitsgemeinschaft demokratischer Kreise«) finansiraju

3) Upor. Hartmut v. Hentig, Gedanken zur öffentlichen Meinung, »Merkur«, deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, XVII Jahrgang, Heft 2, 1963, str. 116.

4) Upor. Wilhelm Hennis, Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Zur Kritik politischer Umfrage, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957, str. 16.

5) Ibid., str. 7 i dalje.

svoja obavještenja. Može se sa sigurnošću tvrditi, kaže Hennis, da je obaviještenost o mnjenju u Saveznoj Republici dostigla stupanj priznatog instrumenta političke borbe, koji jedva da bi se mogao izopštiti iz tehnike modernih formi vladavine.

Bio je, dakle, potreban dug vremenski period ispunjen političkim borbama ili pasivnim otporom da bi »*vox populi*« bio priznat za »*vox dei*«, ili bar za glas koji se ako ne sluša, a ono »osluškuje« (kako je to volio da kaže J. V. Staljin)⁷) da bi se podesila strategija odbrane ili napada.

U istoriji novije političke misli koja pada u buržoasku eru, ukrštaju se pogledi i mišljenja starih filozofa o ulozi mnjenja s duhom novog vremena. Tako kod Rousseau-a zatičemo stavove koji jasno podsjećaju na antičke mislioce: »Kako bi slepa gomila koja često ne zna šta hoće (podvukao Lj. T.), jer retko zna šta je za nju dobro da sprovede sama od sebe tako veliko i tako teško delo kao što je sistem donošenja zakona?«⁸) Ili: »Iz prethodnog proizlazi da je opšta volja uvek u pravu i uvek usmerena javnoj korisnosti; ali ne proizlazi i to da su odluke naroda uvek u istoj meri ispravne. Uvek se želi svoje dobro, ali se ono uvek ne vidi; nikad se narod ne potkupljuje, ali ga često obmanjuju, i samo tada izgleda da on hoće ono što je zlo«⁹) Rousseau razlikuje »volju svih« (»*volonté de tous*«) od opšte volje (»*volonté générale*«). Samo opšta volja ima u vidu opšti interes, a opšta volja je prosječna volja svih ili zakon. Rousseau-ova ideja »društvenog ugovora« je ideja neposredne demokratije u kojoj se mnjenje mnoštva pretvara u javno mnjenje koje, kristalizirano u zakonu, dobija konačno priznanje kao konstitutivni element političke, vladajuće volje. »*Vox populi*« postaje birački glas, priznati dio demokratske države koja se legitimira samo kroz slobodni »*consensus omnium*«.

Za Kanta je javnost (u smislu »izjašnjenja«) »transcendentalna formula javnog prava«, samo negativni kriterij koji služi da se spozna ono što drugom nije pravo.¹⁰)

Sasvim specifičan stav zauzima Hegel. Malo je poznato da on stoji na odlučnoj antiliberalnoj poziciji u duhu antičke misli i u državi vidi najviše i najtrajnije ljudsko dobro. Posvećujući javnom mnjenju nekoliko paragrafa svoje »*Filozofije prava*«, Hegel ga definiše na sljedeći način: »Formalna, subjektivna sloboda koja se sastoji u tome da pojedinci kao takvi imaju i izražavaju svoje sopstvene sudove, mnjenja i savjete o opštim poslovima, naziva se javnim mnjenjem. Po sebi i za sebe opšte, supstancijalno i istinito, povezano je, na taj način, sa njegovom protivnošću, sa osebnim i posebnim mnjenjima mnogih...«¹¹) Pošto je kod Hegela posebno, tj. izolovano, najgori vid prividnog i apstraktnog, a cjelina obrazac istinitog i konkretnog (»supstancijalnog«) u smislu Aristotelovog pojma istine, to se Hegel drži krajnje rezervirano prema javnom mnjenju »mnoštva«, koje je za njega »slučaj-

6) Ibid., str. 9.

7) Upor. neuporedivi obrazac demagogije koji pruža Staljin u svom govoru biračima staljinskog izbornog okruga grada Moskve 11. decembra 1937. godine. Ovaj govor je štampan u Izabranim djelima Lenjina, tom I, knjiga I, izd. »Kulture«, Beograd 1948, str. 44 i dalje.

8) Upor. Zan Žak Ruso, Društveni ugovor, izd. »Prosveta«, Beograd 1949, str. 34.

9) Ibid., str. 26.

10) Upor. Kant, Zum ewigen Frieden, 1795, Anhang II (citirano prema Hennisu, n. d.) str. 26).

11) Upor. G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, hrsg. von Johannes Hoffmeister, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1955, str. 272.

no«, »neznalačko« i »prevrtljivo«. Jer »rdavo je u njegovom sadržaju ono što je potpuno posebno i osebujno, a umno je, naprotiv, po sebi i za sebe opšte... Osebujno je ono sa čim mnjenje sebi nešto umišlja«,¹²⁾ a »umišljati se može što se hoće«.

Hegel podozrivo gleda na izreku »vox populi — vox dei« navodeći pri tom Ariosta i Goethe-a. »Che'l Volgare ignorante ogn'un riprenda, e parli più di quel che meno intenda«, kaže Ariosto.¹³⁾ A Goethe: »Zuschlagen kann die Masse, da ist sie respektabel: Urteilen gelingt ihr miserabel.«¹⁴⁾

Slobodu štampe Hegel izjednačava sa »zadovoljenjem onog bockavog nagona da se kaže svoje mnjenje«, kao slobodu »da se govori i piše šta se hoće«¹⁵⁾. Pošto slobodu štampe izjednačava sa proizvoljnošću (dakle suprotnošću slobodi) »da se čini šta se hoće«,¹⁶⁾ Hegel ističe da ona spada u »potpuno neobrazovanu sirovost i površnost predstavljanja«. ¹⁷⁾ Karakteristično je, međutim, da Hegel odavde jasno izuzima nauku. Nauke, kaže on, ne spadaju pod kategoriju onog što sačinjava javno mnjenje, ukoliko se uopšte ne nalaze na tlu mnjenja i subjektivnih gledišta i ukoliko se njihovo prikazivanje ne sastoji u vještini obrta, naklapanja, poluizražavanja i skrivanja, već u nesumnjivom, određenom i otvorenom izražavanju značaja i smisla. Na taj način Hegel nauku tretira kao nešto objektivno, umno i slobodno, a ne subjektivno i proizvoljno. Ukratko on razlikuje mišljenje od mnjenja.¹⁸⁾

Ali za razliku od Hegela koji se u mnogome drži duha antičke, Platonove i Aristotelove tradicije, mi susrećemo, naročito u Njemačkoj, stavove niza političkih pisaca sa konzervativnim i feudalnim reakcijama na javno mnjenje kao formu rastuće građanske demokratije. Takva su gledišta F. I. Stahla i Holtzendorfa. Holtzendorf pledira da pri ispoljavanju javnog mnjenja posreduje lično odgovorni organ. Državnik, kaže on, nije nipošto dužan da zadovoljava sve zahtjeve javnog mnjenja u svako doba. Naprotiv, on može imati političku dužnost da se pod izvjesnim okolnostima odupre javnom mnjenju.¹⁹⁾

Odupirući se demokratskoj ideji narodne suverenosti, njemačka vladajuća politička teorija XIX vijeka je, u dilemi kome da pripíše suverenost, narodu ili monarhu, našla »izlaz« iz teškoća dajući ovo svojstvo »državi« kao praznoj apstrakciji. Tipičan primjer za ovo je Labandova pravna teorija.²⁰⁾

Ali ako je za feudalno-monarhistički obojenu političku teoriju irelevantno pitanje opravdanja države, to je priznanje i potvrđivanje javnog mnjenja kroz društveni ugovor osnovni sastavni dio liberalne teorije.

12) Ibid., str. 273.

13) Ibid., str. 273.

14) Ibid., str. 273.

15) Ibid., str. 274, 275.

16) Ibid., str. 275.

17) Ibid., str. 275.

18) Ibid., str. 277. Eric Weil u svojoj odličnoj knjizi Hegel et l'Etat, éd. J. Vrin, Paris 1950, str. 69, tačno zapaža da Hegel ne negira značaj javnog mnjenja, ali ga smatra neodgovornim jer se najčešće kreće na terenu zabluda.

19) Upor. Holtzendorf, Wesen und Werth der öffentlichen Meinung, München 1879, str. 52 i 109. (citirano prema Hennisu, n. d., str. 23).

20) Upor. interesantnu studiju Hansa Mayera, Karl Marx und das Elend des Geistes. Studien zur neuen deutschen Ideologie, Westkulturverlag Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1948, str. 56 i dalje. Mayer pokazuje da u Labandovom shvatanju države dolazi do izražaja Bismarckova reakcionarna vladina politika i da se konzervativno shvatanje države uvijek mora služiti čisto jurističkim metodom.

Američka Deklaracija o nezavisnosti zahtijeva »a decent respect to the opinions of mankind«.

2. Protivrječnosti građanske demokratije

Izreka »vox populi — vox dei« izraz je onog istorijskog procesa koji utire put raznim oblicima građanske demokratije. Od pobjede buržoaske revolucije, javno mnjenje postaje predmet političke, ustavne teorije koji raspravlja o političkim pravima, prvenstveno pravu glasa i izbora, a zatim o slobodama štampe, zбора, dogovora itd.

Međutim, dok je Rousseau, zadojen antičkim idejama, zastupao princip direktne demokratije, oštro kritikujući engleske parlamentarne institucije, građansko društvo je krenulo ne putem koji je on zamišljao, već onim koji je kritikovao: putem reprezentativne demokratije. Praktični poraz Rousseau-ovih ideja u jakobinskoj politici bio je istovremeno i poraz demokratske sitnoburžoaske ideologije pred snažnim naletom velike buržoazije čiji je ideološki izraz bila francuska žironda. To je bio poraz romantičnih iluzija pred brutalnim realizmom nadirućeg robnog svijeta.

Jedna od osnovnih slabosti građanske misli i prakse o demokratiji i »volji naroda« bila je u implicitnoj pretpostavci o homogenosti društva i naroda. »Narod« kao politički pojam shvatao se bez razumijevanja njegovih unutrašnjih klasnih interesa i razlika, kao personifikacija jedne zamišljene cjeline koja se može reprezentovati u parlamentu.

Hipostaziranje pojma »naroda«, a zatim parlamenta kao izraza političke volje naroda, ne samo što je skrivalo socijalnu pozadinu i porijeklo ovih tvorevina, već je otvorilo put onom savremenom zbijanju koje je dovelo do novih posrednika između naroda i »njegovе« vlade, do prevlasti političkih partija i »interesnih grupa«.

Još je međutim stari Bluntschli znao da se iza »društva« i »naroda« u stvari nalazi »treći stalež« — ne, dakle, univerzalni već partikularni interes: »Cjelokupno poimanje društva u specijalnom i političkom smislu nalazi svoju prirodnu osnovu u običajima i pogledima trećeg staleža. Ovo u stvari nije nikakav pojam naroda, već uvijek i samo pojam trećeg staleža.«²¹⁾

Ali i Montesquieu-ova teorija o podjeli vlasti bila je neka vrsta klasnog kompromisa unutar ustavne monarhije, ukoliko je on zahtijevao da egzekutivna vlast pripadne monarhu, dok bi u legislativi, u okviru dva doma, bilo obezbijeđeno učešće i buržoazije i plemstva. Treća, sudska vlast trebalo bi da bude neutralna (pouvoir neutre); ona bi, nezavisno od uticaja svih grupnih interesa, prosto primjenjivala zakone koje donosi legislativa.²²⁾ Tako bi se efikasnost zakona garantovala putem nezavisnog pravosuđa. U tom smislu ekonomski moćni treći stalež pokušava da uobliči društvo prema svojim potrebama. Pravna sigurnost ne znači socijalnu pravdu, već proračunljivost koja se garantuje putem mehanizma slobodnog tržišta. Kao spoj državnih funkcija sa generalnim normama,

21) Upor. J. C. Bluntschli, Deutsches Staatswörterbuch, Stuttgart 1859, Bd. 4, str. 247.

22) Upor. Habermas, Friedeburg, Oehler, Weltz, Student und Politik, Luchterhand, Verlag, Neuwied 1961, str. 18.

pravna sigurnost štiti slobode koje su kodifikovane u sistemu privatnog prava. Vladavina zakona sa privatnom autonomijom, slobodom ugovaranja, radinosti, svojine i nasljeđivanja garantuje osnove društva samostalnih privatnih sopstvenika.²³⁾

Buržoaska reprezentativna demokratija se pricipijelno svodi na ekonomsku »demokratiju« i konfundira slobodu sa privatnom svojinom. Buržoazija se nije borila za pravnu državu kao takvu, »jer i monarh može fungirati kao zakonodavac ukoliko je spreman da svoje naredbe povezuje sa generalnim normama; ona se borila za kompetencije parlamenta u kome je bio reprezentovan treći stalež kao nacija.«²⁴⁾ Upravo taj moment je imao u vidu Marx kada je iza pravne jednakosti i parlamentarne demokratije vidio skriveni klasni despotizam, stvarnu vladavinu privilegovane, bogate manjine nad radnim narodom. Ali ne samo Marx, već i Hermann Heller jasno je vidio sav ideološki smisao identifikacije slobodnog tržišta privatnih sopstvenika sa slobodom: »Ideje slobodne igre samoodgovornih snaga, harmoničnog izjednačavanja interesa kroz slobodno tržište, kao i nenasilno konstituisanje društvene cjeline putem tržišta koje se samo od sebe uspostavlja, — ove ideje su, ukoliko se odnose na organizaciju države i društva, doista velike obmane (Verhüllungen) jednog upravo kontrernog stanja, — opravdavajuće ideologije, koje, doduše, nemaju svjestan cilj, već funkciju da buržoaskom društvu pribave dobar ugled. Jer pravo buržoasko društvo ne zna ni za kakvo slobodno tržište, ni za kakvu slobodnu konkurenciju, ni za kakvu slobodnu samoodgovornost i samoopredjeljenje, ono prije svega ne poznaje nikakvo bezvladavinsko formiranje društvenih cjelina putem slobodne i jednake igre snaga.«²⁵⁾

Mada se već krajem XIX vijeka, a naročito od prvog svjetskog rata osjećala i osjeća jasna tendencija državne intervencije u privatnu sferu ekonomije — na što je prva ukazala marksistička teorija, — ipak je građansko društvo i dalje zadržalo privatno raspolaganje sredstvima za proizvodnju koje se pretežno reguliše privatnopravnim instrumentima.²⁶⁾

Parlament, kao tradicionalna institucija »narodne volje«, stoji i dalje pod pritiskom ekonomski, pa dakle i politički vladajuće buržoazije i njenih političkih stranaka i »interesnih grupa« koje igraju presudnu ulogu u donošenju političkih odluka, a time udaraju i odlučan pečat fizionomiji političkih odnosa i »javnom mnjenju«. »Parlament je na taj način, postao mjesto gdje se upućeni partijski mandatori susreću da bi mogli registrovati već pronađene odluke.«²⁷⁾

Partije i interesne grupe sve neposrednije vrše svoj uticaj na parlamentarne, a preko njih i na upravne odluke vlasti. S jedne strane, partijske frakcije donose unaprijed svoje odluke koje preko svojih šefova i putem glasanja demonstriraju u parlamentu, a s druge strane, djeluju interesne grupe preko svojih »lobby«-a u kuloarima parlamenta.²⁸⁾ Sta više, partija koja ima većinu u par-

23) Ibid., str. 18 i 19.

24) Ibid., str. 19.

25) Upor. Hermann Heller, Staatslehre, Leiden 1934, str. 112. (citirano prema Habermasu, n. d., str. 20).

26) Upor. Habermas, n. d., str. 23.

27) Ibid., str. 29.

28) »Lobby« su agenti tzv. »grupa za pritisak« koji zastupaju privatne interese tih grupa, te imaju jak uticaj u američkom parlamentu, a njihovo djelovanje u kuloarima je legalizovano.

lamentu, sama ili u koaliciji, unaprijed donosi svoje odluke, tako da parlamentarna procedura izglasavanja zakona postaje puka formalnost. Politika tako postaje privatna stvar profesionalnih političara koji je formulišu pomoću raznih političkih i jurističkih tehnokrata i »eksperata«. Pasivna pozicija »javnog mnjenja«, biračkog tijela, dolazi sve više do izražaja. Partije i parlamenti nisu instrumenti koji izražavaju volju naroda, već institucije koje je formiraju²⁹): sluge se (prema demokratskom konceptu) pretvaraju u gospodare i nepogrešive birokrate.

Međutim ovaj prividno čudni obrt demokratskih institucija ne pogađa samo izbore i glasanje, već i druga politička prava: slobodu štampe, zbora i dogovora. Oni postaju puko oruđe masovne propagande i agitacije pomoću kojih se u stvari modelira javno mnjenje. Propaganda i agitacija koriste sva sredstva psihološkog pritiska tako da se demokratski zamišljene tvorevine preobraćaju u moderna oruđa duhovnog porobljavanja i potčinjavanja. Tako se izbori, na kojima bi trebalo da dođe do izražaja javno mnjenje, vox populi, kroz izborne kampanje pretvaraju u svoju suprotnost: »stavljanje pod starateljstvo širokih narodnih slojeva«.³⁰) Sivim bojama Riesman precizno slika ovu starateljsku ulogu interesnih grupa nad »usamljenom masom«: »Spolja usmjeravana ličnost, ako je politička, vezana je za političku scenu kao član veto-grupe. Ovoj grupi prepušta da joj štiti interese, saradujući s njom kada je potrebno da glasa, da primijeni presiju, itd. Izgleda samo da taktika presije čini da se njena mnjenja manifestuju na političkom nivou. Međutim, ona joj, u stvari, omogućuje da se odvoji od svojih mnjenja. Ne djelujući više kao »nezavisan birač« — uglavnom jedna prijatna fikcija čak i u periodu zavisnom od unutrašnjeg usmjeravanja — njegova politička mnjenja, kao takva, ne mogu se smatrati da stoje u vezi s njegovom političkom funkcijom. Na taj način, ona mu mogu poslužiti kao socijalni pokazatelj u njegovoj ulozi pripadnika grupe njemu ravnih potrošača svakodnevnih političkih vijesti. On može tolerisati druga mnjenja ne samo zbog svoje karakterološke tolerantnosti, već i zbog toga što su ta mnjenja samo mnjenja, interesantna ili, možda, zabavna, ali mnjenja kojima nedostaje težina čak i djelimične, a kamoli potpune privrženosti nečijoj političkoj ulozi ili akciji. Ona su prosta mnjenja još više i zbog toga što je politički

29) Upor. Hentig, n. d., str. 120. Hennis (n. d., str. 49) kaže da su odluke naroda eho onog što partije artikuliraju, da je narod u stvari njihova »sounding — board« (»daska koja odzvanja«).

30) Upor. Hentig, n. d., str. 121. U svom, na naš jezik nedavno prevedenom djelu Zdravo društvo, Erich Fromm zaključuje »da se problem demokratije danas ne sastoji više u ograničenju prava glasa, već u tome na koji se način pravo glasa koristi« (Upor. Erich Fromm, Zdravo društvo, »Rad«, Beograd 1963, str. 185). »Kako ljudi mogu da izraze 'svoju' volju ili sopstveno ubedenje«, pita se Fromm, »ako su oni otuđeni automati, čijim ukusom, shvatanjima i sklonostima upravljaju mehanizmi uslovljavanja (conditioning machines)? ... Način na koji ljudi u jednom otuđenom društvu izražavaju svoju volju ne razlikuje se od načina na koji oni kupuju robu. Oni slušaju reči propagande i za njih malo znače činjenice u poređenju s ovom sugestivnom bukom, koja im se neprestano uliva u glavu ... Političke partije se ne razlikuju od velikih trgovačkih preduzeća, jer i profesionalni političari pokušavaju da prodaju svoju robu javnosti« (n. d., str. 185, 186). Frommova argumentacija veoma tačno pogađa suštinu savremenih oblika reifikacije u svijetu političkih odnosa. U tom svijetu nisu više odlučni programi, ideje i djela, već lica koja se reklamiraju isto kao »sapun« (Fromm) da bi fascinirala političkog potrošača.

(svijet veto-grupa tako nerazumljiv da se mnjenja, kao takva, mogu smatrati skoro irelevantnim.³¹⁾

• Ovo Riesmanovo stanovište dobra je potvrda marksističke koncepcije osamostaljenja i reifikacije društvenih institucija ekonomiziranog građanskog društva i pretvaranje demokratskih u nedemokratske tvorevine. Jer zakonita je konzekvencija robnog svijeta što se i »javnim mnjenjem manipuliše isto onako beznađežno kao i samim činjenicama«³²⁾. Zar se u predratnim izbornim kampanjama u Jugoslaviji nisu kupovali narodni glasovi za kutiju cigareta?

Sto u ovom paradoksalnom rezultatu mnogi liberalni teoretičari vide »odumiranje liberalne reprezentativne demokratije« i što su sve više skloni da u »pravnoj državi« vide sada »partijsku državu«, logična je posljedica evolucije klasične liberalne države, koja je u formi »plebiscitarne demokratije« uvijek bila samo »surogat« istinske demokratije.³³⁾

Ako se u XIX vijeku u sferi političkih odnosa to još nije jasno zapažalo razlog je u pukoj kvantitativnoj razlici. Pa i Bluntschli je isticao tradicionalno pasivnu ulogu javnog mnjenja, čija moć nije stvaralačka već kontrolišuća, nije oblikujuća već reaktivna. Javno mnjenje je odobravalo ili neodobravalo odluke onih koji su bili ustavno pozvani da ih donose.³⁴⁾ Erich Kaufmann je to tačno nazvao »aprobacijom« ili »reprobacijom«,³⁵⁾ a Jacques Lambert »opcijom«.³⁶⁾

3. Sloboda mišljenja i obavještenja i sloboda preduzetništva

Razvitak tehnike i civilizacije koji je sa sobom donijelo građansko društvo silno je uvećao moderna sredstva propagande i »masovne sugestije« u najraznovrsnije svrhe. Ako su štampa i pisana riječ uz agitacione zborove bili skoro isključiva sredstva u formiranju javnog mnjenja u XIX v. to su moderna sredstva komunikacije, najprije telegraf i telefon, a zatim, u posljednje vrijeme, radio, film, televizija, teleprinter i telefotografija, učinili džinovski korak na putu proširenja i bogaćenja oblika obavještenosti publike. Poznati francuski novinar Jacques Kayser navodi frapantan podatak da francuska novinska agencija AFP prima spolja prosječno 100.000 riječi dnevno, dakle više nego jednu riječ u sekundi.³⁷⁾ Javnost je prosto obasuta informacijama sa različitih izvora. Ona može da čita, da sluša i da gleda. Svijet je postao mali jer je produkcija obavještenja postala »teška industrija«³⁸⁾

31) Upor. David Riesman, *The Lonely Crowd, A Study of the Changing American Character*, New Haven, Yale University 1953, str. 270.

Nije, dakle, slučajno Camus nazvao usamljenog čovjeka »revoltiranim čovjekom« (*l'homme révolté*).

32) Upor. Hentig, n. d., str. 120. »Mogućnost da se manipuliše mnjenjima i emocijama prava je cijena demokratskog egaliteta« (Hennis, n. d., str. 56).

33) Upor. Gerhard Leibholz, *Strukturprobleme der modernen Demokratie*, Karlsruhe 1958, str. 93.

34) Upor. Hennis, n. d., str. 39.

35) Upor. Erich Kaufmann, *Zur Problematik des Volkswillens*, 1931 (citirano prema Hennisu, n. d., str. 40).

36) Upor. Jacques Lambert, *Structure sociale et opinion publique*, u zborniku »L'opinion publique«, PUF, Paris 1957, str. 86.

37) Upor. Jacques Kayser, *Presse et opinion*, u zborniku »L'opinion publique«, str. 229.

38) *Ibid.*, str. 345.

koja na tekućoj traci proizvodi robu »masovne potrošnje« koja se teško može apsorbovati. Vrijeme koje je čovjeku potrebno za čitanje, meditiranje i razmišljanje — kaže Kayser — skoro je isto kao i ranije. Ako bi htio da potuče rekord brzine, to može učiniti ali na štetu kvaliteta.³⁹⁾

Ali i za novinara važi isto što i za čitaoca. Da bi novinar brzo pisao, moraju na drugoj strani biti oštećeni preciznost mišljenja i jasnoća stila. Zbog brzine u selekciji materijala nameću se površni sudovi. »Danas je činjenica: nema više vremena za mišljenje, ni u redakcijskim salama ni prilikom čitanja novina. Nema više vremena za ozbiljno čitanje novina; između Pariza i Nice, ako se vozimo u »Mystère IV«, potrebno je više od 40 minuta da bi se pročitao jedan dnevnik.«⁴⁰⁾

U ludoj trci za vrijeme, a i da bi se preduhitrio konkurent, novosti se serviraju prije njihovog provjeravanja. Kayser navodi izjavu direktora londonske službe AFP: »Od nas se traži da opišemo ono što smo jedva imali vremena da vidimo, još gore: ono što još nismo vidjeli.«⁴¹⁾

Trka za senzacionalnim vijestima postala je prvorazredni zadatak štampe. Primjer engleskih novina iz perioda od 1917. do 1922. godine pokazuje kako se čitaocima serviraju priželjkivanja kao činjenice. Ova štampa je, naime, trideset sedam puta objavila ubistvo Lenjina. Ali, da bi paradoks bio veći, ovo ~~je~~ nije diskreditovalo u očima čitalaca.⁴²⁾

Posebnu pažnju privlači »kult činjenica« koje treba da šokiraju i uzbude publiku, da joj ne daju ni trunke predaha za razmišljanje. Šef jedne velike službe američke štampe izrazio je ovu apsurdnu poziciju sljedećim zahtjevom: »Nećemo misaone članke, hoćemo činjenice!«⁴³⁾ Famosno pravilo o prezentaciji novosti izraženo u pet »W« (*why, where, whom, when, what*) koje postulira »objektivnu novost« i ne dopušta nikakvo tumačenje, kondenzovan je obrazac ne objektivnosti već objektivizma karakterističnog za postvarenu strukturu buržoaskog svijeta.⁴⁴⁾ Fotografija bi trebalo da najbolje posluži ovoj namjeri jer površnom čitaocu daje privid autentične, »činjenične« informacije. Kayser, međutim, sasvim ispravno primjećuje da dvije fotografije o istom licu, snimljene u istom trenutku, mogu o njemu dati sasvim različite utiske. Kao da bi fotografija bila nezavisna, na primjer, od ugla gledanja i kao da ne bi bila povezana sa fotografovim namjerama!⁴⁵⁾

Fetišizam grubih činjenica postavlja kriterije novinske vrijednosti. »Vještina jednog glavnog urednika sastoji se u doziranju šokova i lakoće prema danima, sezonama, događajima, pošto je prioritet dat lakoći i izazivanju šoka.«⁴⁶⁾ Senzacionalno šokiranje javnosti karakterišu krupni naslovi preko cijele strane. Kayser opet navodi pregnantnu izjavu direktora jednog američkog lista: »Nemam potrebe da štampam uvodnike jer su naslovi moji uvod-

39) Ibid., str. 230.

40) Ibid., str. 230.

41) Ibid., str. 230.

42) Ibid., str. 231.

43) Ibid., str. 232.

44) »Sve se zbiva na jedan mehanički i fatalan način« kaže Alfred Sauvay u svojoj knjizi »L'opinion publique«, PUF, Paris 1958, str. 126.

45) Upor. Kayser, n. d., str. 231.

46) Ibid., str. 233.

nici!⁴⁷⁾ Kao što šarena roba i drečava reklama privlače pažnju široke klijentele, tako i veliki naslovi ugadaju ukusu publike. Istina je sekundarna, a površna distrakcija istupa u prvi plan.⁴⁸⁾

Ova tendencija zadovoljavanja »ukusa« publike zorno se manifestuje u »pretvaranju novina u magazine koji sadrže sve do astrološke hronike«⁴⁹⁾. Pritisnut svakodnevnim brigama, čovjek modernog društva tehničke civilizacije, u kome dominira američka deviza »vrijeme je novac«, traži brzu i jevtinu razonodu jer je stavljen u takve odnose u kojima se »ne isplati« misliti. Sta više, moderna štampa ga »sprečava da misli na teškoće modernog života«⁵⁰⁾ Tako lakoća, površnost i jevtina zabava postaju najtraženiji artikli koji vode direktno apolitizaciji i apatiji ošamućenog »javnog mnjenja«. Nevolje »bližnjih«, prirodne i društvene katastrofe⁵¹⁾ predmet su svakodnevnog gotovo sadističkog uživanja postvarenog čovjeka moderne epohe. On može biti srećan što ga je u datom momentu mimoišla nesreća koja je zadesila drugog.

Međutim sve ove pojave su samo vidljive posljedice društvenih odnosa građanskog robnonovčanog svijeta koji je stvorio ekonomsku demokratiju. Proklamovane demokratske slobode XIX vijeka koje polaze od pretpostavke postojanja i odlučne uloge javnog mnjenja u funkcionisanju demokratskih institucija sučeljavaju se sa grubom realnošću kalkulacije i proračuna koje diktira robno tržište.

Paradoksalan rezultat tehničke revolucije koja je proizvela »mass media« i nevidene izvore informacija nalazi se u faktičkoj neobaviještenosti narodne mase i njenoj progresivnoj pasivizaciji u istorijskom procesu. To je dovelo J. Rivero-a da u svojoj izvrsnoj studiji »Le statut des techniques de formation de l'opinion« prizna istinitom marksističku tezu da je sloboda izjašnjavanja u modernom društvu prazno pravo. »Sloboda govora je«, kaže on, »sloboda koja ima svoj smisao i svoju vrijednost. Uprkos svemu ona je subalternna u aktuelnom stanju tehnike.«⁵²⁾ Rivero navodi dva podatka koji pokazuju kako finansiranje i izvori finansiranja igraju presudnu ulogu u konstituisanju oblika obavještavanja u modernom društvu: 1949. g. cijena jednog dugometražnog filma iznosila je 43 miliona franaka, dok se 1957. godine nužni kapital za jedan dnevni list kretao između 500 miliona i 2 milijarde franaka. Bitka se više ne odigrava na barikadama, kaže duhovito Rivero, već u misterioznim dekorima nepoznatih gospodara svijeta u kojima pojedinac nema pristupa. Tehnike difuzije igraju u formiranju mišljenja važnu ulogu, ukoliko prijete da postanu neka vrsta opijuma za narod, odvrćajući ga divertismanima od istinskih debata, istinskih problema za koje već, po svojoj prirodi ne smatra da se treba toliko interesovati.⁵³⁾

47) Ibid., str. 233.

48) Ovdje se ispoljava krajnje negativna strana tzv. popularne zabavne štampe koja se povodi za »ukusom publike«, prvenstveno iz komercijalnih razloga. Pod »ukusom publike« mi ovdje podrazumijevamo onaj sladunjavo-melodramski ukus malograđanskog mentaliteta koji traži prijatne iluzije i jevtinu, »lako svarljivu« razonodu bez razmišljanja i kritičkog doživljavanja pročitano i viđenog. Ova vrsta štampe, nažalost, dobija i u nas sve veću popularnost.

49) Upor. Kayser, n. d., str. 235.

50) Ibid., str. 234.

51) Kayser (n. d., str. 234) navodi izjavu generalnog sekretara nekadašnjeg Društva naroda da pojedine dnevne interesuje svaka katastrofa. Takvo interesovanje za katastrofe sigurno je odvrćalo pažnju javnosti od katastrofe koju je svijetu pripremao fašizam.

52) Upor. J. Rivero, Le statut des techniques de formation de l'opinion, u zborniku »L'opinion publique«, str. 112.

53) Ibid., str. 112, 113.

Ako su markisti ukazivali na koncentraciju kapitala u oblasti industrijske proizvodnje kapitalističkog svijeta kao tendenciju monopola za isključivom vlašću, gdje »velike ribe gutaju male ribe«, ovo ukazivanje se, naročito u naše doba, pokazuje tačno i u domenu industrije informacija i propagande. Stampa, radio, televizija i film služe bilo državi bilo privatnim monopolima kao oruđa duhovnog pritiska na javno mnjenje.

Kao što se pomoću eksploatacije petroleja i hemijskim proizvodima »prave pare«,⁵⁴⁾ tako je deviza komercijalne štampe: uzbuditi najširu publiku, da bi se postigle najveće dividende.⁵⁵⁾

Karakterističan je primjer SAD u kojima je očigledna tendencija iščezavanja malih listova. Samo u 5,7% gradova postoje konkurentski listovi. U 94% gradova listovi su pod upravom jednog lista, ili, gdje postoje dva (jutarnji i večernji), oni su svojina jednog.⁵⁶⁾ Slično je stanje u Francuskoj: 1914. godine bilo je u Parizu 48. listova, 1955. godine ih je bilo samo jedanaest.

Sredstva informacija postaju sve više oruđa velikog »biznisa«. Kao što političke partije obrađuju javno mnjenje za svoje partijske ciljeve, tako postoji sprega između poslovnih krugova i velikih industrijalaca štampe. Reklama sve više zauzima svoje mjesto u milionskim tiražima novina, na radiju, filmu itd. i upućuje na zavisnost štampe od oglasa. Rivero čak ukazuje na povezivanje finansijske igre sa igrom štampe oko produženja rata u Indokini.⁵⁷⁾ Miješanje ekonomske demokratije sa slobodom Rivero naziva »kontradikcijom dva liberalizma: slobode preduzeća i intelektualne slobode«,⁵⁸⁾ dok se Kayser čudi kako se od 1789. godine sloboda informacija sve više miješa sa pojmom slobode konkurencije.⁵⁹⁾

Možemo zaključiti da se i u oblasti političkih prava klasična demokratska načela o konstituisanju javnog mnjenja sve više pretvaraju u svoju suprotnost.

4. Pasivni posmatrač — objekt proizvoljnog modeliranja

Prevalentna snaga ekonomije u modernom društvu vodi direktno onom fenomenu koji se u naše vrijeme naziva depolitizacija i dezideologiziranje. Tradicionalni vidovi političkog opredjeljivanja, karakteristični za XIX vijek, iza kojih su se nalazile razlike u klasnom položaju, počinju da iščezavaju. Dobiya se utisak kao da su klasne suprotnosti iščezle iz građanskog društva. Neodređeni, otuđeni ukus konformizma počinje sve više da osvaja duhove. »Radnik ne 'mora' više (statistički izraženo) da glasa socijaldemokratski, a činovnik ne 'mora' više da glasa 'buržoaski'«. ⁶⁰⁾ Ova konstatacija pokazuje koliko je i u Zapadnoj Evropi počela da zadbija teren poznata partijska konstelacija sa političke scene Sjedinjenih Država i Engleske, konstelacija za koju je karakteristično brisanje fundamentalnih klasnih razlika u programima i djelat-

54) Ibid., str. 119.

55) Ibid., str. 119.

56) Upor. Kayser, n. d., str. 236. Upor. takođe Alfred Sauvy, n. d., str. 115.

57) Upor. J. Rivero, n. d., str. 120.

58) Ibid., str. 127.

59) Upor. Kayser, n. d., str. 236.

60) Upor. Hennis, n. d., str. 11.

nosti glavnih političkih partija. Klasne razlike dakako nisu iščezle, ali je iščezla bitna razlika između tradicionalnih radničkih stranaka i buržoaskih stranaka ukoliko je i jednima i drugima ekonomizam građanskog društva platforma njihove političke djelatnosti.

»Nije nikakav slučaj«, kaže Hennis, »što je u Americi, zemlji najveće socijalne homogenosti i najmanjih partijskih diferencija (istraživanje javnog mnjenja, Lj. T.) bilo najprije razvijeno. Ukoliko je mnjenje neartikulisanije, utoliko je korišćenje istraživanja mnjenja podesnije.«⁶¹⁾

Na taj način javno mnjenje je postalo predmet koji se može modelirati i s kojim je moguće manipulirati kao sa mrtvom stvari.

Analogno laboratorijskim eksperimentima sa pokusnim objektima čije se reakcije na spoljašnje podražaje egzaktno ispituju, i javno mnjenje postaje predmet eksperimentalne analize. Moderna sociologija i socijalna psihologija takođe ispituju reakcije svojih objekata metodskim putem, postupcima sličnim biologiji, fiziologiji, fizici ili hemiji.⁶²⁾ Matematika i statistika postaju omiljena oruđa kvantifikovane analize socijalno-političkih fenomena. Pa i sama terminologija je podešena ovim postupcima. Peter Neumann i Elisabeth Noelle ističu da nije riječ o mnjenju »personifikovano zamišljenog naroda u državi, već o kompleksnijem fenomenu koji bi se, po svojoj suštini, mogao predstaviti prije kao jedno polje sila ili zategnutosti; možda i kao polje strujanja, tj. kao polje koje se posmatra iz ptičije perspektive.«⁶³⁾

Postoji posljednjih decenija jasna težnja da se javno mnjenje izdvoji iz tradicionalnog kruga čisto političkih problema i da mu se da jedno specifično mjesto u sistemu socijalnih istraživanja. Ovu tendenciju u istraživanju javnog mnjenja Bernard Berelson je nazvao »segmentalizacijom« čiji »revolucionarni obrat« u nauci izražava geslom: »... the field has become technical and quantitative, atheoretical, segmentalized and particularized, spezialized

61) Ibid., str. 11.

62) »Biheviorizam« kao poseban pravac u psihologiji, nastao u Americi pred prvi svjetski rat pod uticajem radova Johna Watsona, definiše psihologija kao biološku nauku koja ide za opisivanjem i objašnjenjem ponašanja. Ovaj pravac mišljenja, koji ima jak uticaj i u savremenoj američkoj teoriji javnog mnjenja, eliminiše iz psihologije filozofske kategorije uma i svijesti, upotrebljavajući sve dostupne eksperimentalne, opservacione i kliničke metode. Osnovni je cilj biheviorizma da tako sakupi podatke o ljudskom ponašanju da bi, prema situaciji, mogao unaprijed predvidjeti kakve će biti reakcije. Otuda u biheviorističkoj terminologiji nalazi sve veću primjenu termin »prilagođavanje«, dok pojam svijesti iščezava. U teoriji javnog mnjenja se, pod uticajem biheviorista, definiše društveni stav kao »spremnost ili tendencija da se djeluje ili reaguje na određen način«. (Upor. Encyclopedia britannica, Volume 3, London 1959, str. 327—329).

»Opšta karakteristika pripisana stavovima«, kaže Herbert I. Abelson, »jeste njihova emocionalnost... Ideja da mnjenja i stavovi predstavljaju temelje pouzdanih reakcija, kako za nas pojedince, tako i za svakog propagandistu koji želi da promijeni nečije stavove, od velikog je značaja... Političar ne mora da nas ubijedi u sve što kaže da bismo glasali za njega. Dovoljno je da se s njim složimo u jednoj ili dvije stvari, pa da naše mišljenje o njemu postane veoma povoljno. Pošto smo stekli takvo mišljenje, pominjanje njegovog imena će uvijek u nama da probudi povoljne odzive i mi ćemo se nalaziti u takvom stanju da ćemo nesvjesno (podvukao Lj. T.) da težimo slaganju i sa onim njegovim mišljenjima i stavovima koje ranije nismo prihvatili. Time što je uspio da utiče na jedan jedini od naših stavova, propagandista može da djeluje na formiranje naših reakcija na mnoge druge stvari« (Upor. H. I. Abelson, Persuasion, Now opinions and attitudes are changed, Grosby Lockwood and Son, London 1960, str. 102—105). Čovjek, dakle, i u politici počinje da se ponaša po načelu neke vrste uslovnih refleksa.

63) Upor. kod Hennisa, n. d., str. 14.

and institutionalized ... in short, as a characteristic behavioral science, Americanized».⁶⁴)

Djela psihološki orijentisanih pisaca (Bauera, Tardea, Le Bona, Tönnies i dr.) utrla su put ovom razvitku. Ako je nekad bilo predmet ustavne, političke teorije, javno mnjenje je postalo fenomen »psihologije masa«, posebna oblast naturalističke psihologije. S pravom podvlači Hennis da su knjige Waltera Lippmanna dvadesetih godina predstavljale krajnju tačku ovog obrata. Za Lippmanna javno mnjenje ima smisao samo kao glas zainteresovanog i odgovornosti svjesnog »spectators of action«.⁶⁵) Na taj način i u psihološki orijentisanoj teoriji javnog mnjenja jasno izbija na vidjelo čisto kontemplativni, posmatrački karakter javnog mnjenja, narodne mase. Akcija je nešto što stoji izvan njega u djelokrugu njemu spoljašnjih faktora. Javnom mnjenju, dakle, pripadaju kao i svakom objektu odgovarajuće reakcije pretežno emocionalnog karaktera (strasti, uzbuđenja i polemike). U teoriji se obično navodi Dreyfusova afera koja je kreirana u mračnim kabinetima i uskim krugovima vladajućih. Reakcija javnog mnjenja je u ovom slučaju prošla sve faze od neobaviještenosti, konfuznog rasuđivanja i žamora do revolta pri otkrivanju zakulisne igre: čuveno »j' accuse« Emila Zole.

Nabrajajući karakteristike javnog mnjenja Gaston Berger⁶⁶) ističe, pored ostalog, da ono izražava »osjećanje nekompetentnih«. Naspram malog broja kompetentnih specijalista istupa mnogobrojna nekompetentna masa koja sudi o stvarima koje se tiču svih. Tako je na primjer rat ili mir stvar za koju su svi zainteresovani, ali o kojoj različito sude. »Nekompetentnost« mi ovdje podrazumijevamo i prihvatamo samo kao simbol jednog društvenog stanja u kome manjina odlučuje, a većina (»topovsko meso«) nema nikakvog drugog sredstva do difuzne reakcije. Ova reakcija se, dakako, može pretvoriti u spontan revolt i stihijsku snagu koja ponekad utiče na odluke »kompetentnih«, ali u tekućem stanju stvari redovno i po pravilu o pitanju rata odlučuju samo vladajući faktori, manjina.

Psihološka teorija javnog mnjenja ima tu vrijednost što je otkrila i opisala ponašanje mase i gomile u različitim društvenim situacijama i njene reakcije na te situacije. Od posebnog je značaja odnos vođa prema gomili, grupi i masi i njihov uticaj na širenje i formiranje javnog mnjenja.⁶⁷) Psihologija društvenih skupina ima naročiti značaj za ponašanje određenih društvenih slojeva u modernom društvu, a naročito za stav i ulogu pojedinih klasa u istoriji. (Poznato je, na primjer, koliki je doprinos socijalnoj psihologiji dao, recimo, Marx analizirajući ponašanje sitne buržoazije i birokratije u istorijskim zbivanjima) Efikasna primjena savremenih sredstava agitacije i propagande ne može se zamisliti bez poznavanja socijalne psihologije. Pa i upotreba tehničkih sredstava u ispitivanju javnog mnjenja (ankete i sondaže) računa sa reakcijom na mišljenje ljudi; jer samo postavljanje pitanja predstavlja svojevrsan upliv na javno mnjenje, te prema tome

64) Upor. Bernard Berelson, *The Study of Public Opinion*, Chicago 1956, str. 299 (citirano prema Hennisu, n. d., str. 15).

65) Upor. Walter Lippmann, *Public Opinion*, 1921 (citirano prema Hennisu, n. d., str. 31).

66) Upor. Gaston Berger, *L'opinion publique, phénomène humain*, u zborniku »L'opinion publique«, str. 16.

67) *Ibid.*, str. 18.

nema isključivu funkciju nezainteresovanog prikupljanja podataka i činjenica.«⁶⁸) U samoj tehnici istraživanja prisutan je element ujednačavanja i konformizma javnog mnjenja, jedna vrsta modeliranja prema unaprijed stvorenim kriterijima i ukusima. Socijalna psihologija koja računa sa psihološkim reakcijama može biti upotrebljena kao podesno sredstvo vladanja nad javnim mnjenjem, jer ona, po pravilu, računa sa datim obilježjem kontemplacije i pasivnosti.✓

Faktor »depolitizacije« i »dezideologiziranja« o kome je bilo ranije riječi, može odigrati važnu ulogu u modeliranju javnog mnjenja. Ako se pod »depolitizacijom« i »dezideologiziranjem« podrazumijeva politička i ideološka nezainteresovanost i ravnodušnost masa, onda su ovi termini adekvatan izraz jednog socijalno defektnog stanja društvene svijesti, potisnute duboko u pozadinu, pri čemu motivi ovog potiskivanja mogu biti različiti. Depolitizirana i dezideologizirana masa se najlakše podaje »spoljašnjem vođenju« jer se nalazi u stanju inercije. Ona prećutno, kroz apatiju, izražava priznanje o svojoj marginalnoj ulozi objekta koji je izvan stvarnog istorijskog zbivanja. To je izraz njene rezignacije u jednom društvu u kome stvari vladaju ljudima po sili prirodnih zakona, kao kad »kamen pada na glavu« (Marx). Depolitizirana masa je mehanički agregat pojedinaca, prosti zbroj mrtvoživih numera, lišenih volje i svijesti o samima sebi.⁶⁹)

68) Većina savremenih autora smatra da se anketom može uplvisati na javno mnjenje. Alfred Sauvy (n. d. str. 41 i dalje) navodi podatak o jednoj američkoj anketi provedenoj 1940. godine, u kojoj su bila postavljena dva pitanja o pomoći Amerike Engleskoj i Francuskoj u ratu protiv Njemačke. U drugom pitanju pomenuto je ime Hitlera, pa je broj onih koji su bili za pružanje efikasnije pomoći bio za 9% veći od onih koji su pitani za pomoć, ali u pitanju nije bilo pomenuto Hitlerovo ime. Drugim riječima, sugestivna pitanja mogu uticati da se dobije drukčija slika o javnom mnjenju nego kada njih ne bi bilo.

69) Hentig (n. d., str. 124 i dalje) upozorava da je politički svijet postao nerazumljiv. Stoga se masovna apolitičnost kompenzira radikalizmom. Upotrebljavajući Freudovu terminologiju, ističe da su »tabu« postale tvrdnje o ponovnom ujedinjenju Njemačke, o glavnom gradu Berlinu, o granici Odra—Nisa, o njemačkoj marljivosti, Volkswagenu, konfensionalnom paritetu i liberalnoj državi, slobodnom tržištu i neograničenoj svojini na zemlju. »Imago« oca je Heuss; starog državnika — Adenauer; uspješnog privrednog vođe koji obećava sigurnost — Erhard. Postoje takođe fiksacije činjenica u simbolima, slikama, datumima (njemačka marka, cigara ministra privrede, bojna sjekira ministra odbrane, ruže saveznog kancelara, Hruščovljeva čizma, 17. jun, 13. avgust, berlinski zid, Brandenburška kapija itd.).

Vanredno je interesantna za fenomen depolitizacije i pomenuta studija Habermasa i dr. o odnosu studenata prema politici. Navodimo primjera radi pitanje koje je postavljeno grupi frankfurtskih studenata i odgovor na njega. Pitanje je glasilo: »Bavite li se ponekad politikom?« Odgovori 171 ispitanika su, po procentima, svrstani ovim redom: skoro svakodnevno — 20; dva do četiri puta nedeljno — 42; rijetko — 29 i jedva ili nikako — 9. (N. d., str. 62).

Fenomen depolitizacije je bio posvećen i u Francuskoj jedan sastanak politikologa oko »kruglog stola« čiji je rezultat knjiga La dépolitisation, mythe ou réalité (sous la direction de Georges Vedel), Armand Colin, Paris 1962.

Georges Dupeux u svojoj raspravi, objavljenoj u ovoj knjizi: »L'opinion publique et la dépolitisation«, navodi rezultate jedne ankete (putem sondaže) koja je u Francuskoj provedena u decembru 1958. Pitanje je glasilo: »Interesujete li se za politiku?« Globalni rezultat je bio sljedeći (ispitanika 948); bez odgovora: 15 (1,5%); mnogo: 86 (9%); malo: 445 (47%); nikako: 402 (42,5%). (N. d., str. 99).

Ako odgovori na ovo pitanje daju indiciju o depolitizaciji, treba se uvijek zapitati o njenim uzrocima. U tom smislu izgleda nam umjesnom intervencija Jeana Rivero-a (Upor. La dépolitisation . . . , str. 163) koji kaže da treba najprije razjasniti pojam »politika« da bi se odredilo značenje riječi »depolitizacija«. Ako se, kaže Rivero, pod pojmom »politika« podrazumijeva neka vrsta partijske igre, očigledno je da depolitizacija ovdje ima značenje odbijanja da se angažujemo u akciji partija. Ako se pod »politikom« shvata učesće u upravljanju javnim stvarima u najplemenitijem smislu, depolitizacija znači odsustvo interesa za stvari polisa, odbijanje da se učestvuje u kolektivnom životu.

Na ovom socijalnom tlu pored psihologije u ispitivanju javnog mnjenja važnu ulogu dobija statistika i matematika, kroz primjenu metoda sondaže i anketiranja. Alain Girard⁷⁰⁾ ističe da je sondaža povezana sa razvitkom računa vjerovatnoće, da počiva na zakonu velikih brojeva, a da je anketa matematičko-psihološki mehanizam. Za ove postupke u ispitivanju javnog mnjenja je karakterističan »pars pro toto«, neka vrsta zaključivanja o cjelini putem ispitivanja karakterističnih dijelova. Glasanje na političkim izborima i druga tradicionalna sredstva utvrđivanja političkog mnjenja postala su samo jedan dio ispitivanja javnog mnjenja. U međuvremenu, a naročito prije izbora ili donošenja nekih važnih odluka, u akciju stupa jedan organizovani aparat naučnih i drugih institucija koji »mjeri« javno mnjenje putem razrađenih instrumenata i određivanjem frakcija populacije, strata i homogenosti prema geografskom položaju i stepenu urbane koncentracije.⁷¹⁾ »Quota sampling« vodi, na primjer, računa o proporcijama muškaraca, žena, omladine, starih, seljaka, građana, radnika, službenika pri konstituisanju minijature populacije kao slike totalne populacije.⁷²⁾

Moderna psiho-sociologija javnog mnjenja je utvrdila različito »ponašanje« u urbanim sredinama sa visokim stepenom koncentracije stanovništva i socijalne pokretljivosti nego u ruralnim sredinama u kojima postoji disperzija populacije. Na sličan način se utvrđuje mišljenje i ponašanje socijalnih klasa i grupa koje se kristalizira iz dugotrajne tradicije socijalnog položaja, navika, borbe i otpora. Tako na primjer treba uvijek imati u vidu da je solidarnost bitno obilježje klasne pripadnosti i zajedničke sudbine, naročito karakteristične za psihologiju i klasnu svijest proletarijata.

Moderno istraživanje javnog mnjenja očigledno privlači svojom novinom, zamamno djeluje svojom usavršenom tehnikom. Kao i u drugim oblastima i ovdje se susrećemo sa dvostrukom opasnošću. Opasnost se, s jedne strane, sastoji u tome da se savremeni metodi ispitivanja javnog mnjenja prihvate nekritički, samo zato što su novi. Mladi ljudi, željni znanja i afirmacije mogu biti skloni da mukotrpnim teorijskim rad olako i ovladaš zamijene gotovim tehničkim receptima i da brzinu i površnost pretpostave temeljitosti. Ova opasnost ne prijeti samo našim istraživačima, već je simptomatična i u drugim područjima svijeta. Wilhelm Hennis⁷³⁾ oštroumno upozorava na fascinantnost tehničkih metoda koji se mogu primijeniti na bilo koji promjenljivi predmet. Sakupljanje spoznajnog materijala, kaže on, postaje samo sebi cilj, fetiš.⁷⁴⁾ »Šta pomaže ako saznamo da je toliko i toliko procenata svih ljudi autoritarno, da ne idu nedeljom u crkvu, ili da u nekoj naciji vide »zakletog nepri-

70) Upor. Alain Girard- La connaissance de l'opinion publique et la méthode des sondages, u zborniku »L'opinion publique«, str. 246.

Alfred Sauvy (n. d., str. 38) podvlači da »sondaže mnjenja«, upražnjavane već dvadesetak godina, primjenjuju na sistematski i naučan način stvari metod stepenovanja u spoznaju individualnih mnjenja. One usklađuju matematičku tehniku (konstituisanje stepena, izračunavanje moguće greške) i psihološku tehniku (redakcija upitnika, relacija sa onim koji se anketira).

U ovoj oblasti su reprezentativni radovi Jean Stoetzela (Les sondages des opinions, 1948) i Pierre Thioneta (La théorie des sondages, 1953).

71) Upor. Alain Girard, n. d., str. 248.

72) Ibid., str. 249.

73) Upor. Hennis, n. d., str. 62.

74) Ibid., str. 62. Niko, međutim, nije ukazao sa toliko snage i ubjedljivosti na fetišizam činjenica i borniranost čisto empirističkih postupaka kao Georg Lukács u svojoj čuvenoj knjizi Geschichte und Klassenbewusstsein, Malik Verlag, Berlin 1923. Empirizam ne zapaža,

jatelja«?⁷⁵) Jedna mehanička analiza statističkih tabela koja prezentira suvereno baratanje činjenicama daje iluziju naučnosti i pothranjuje ubjeđenje da je savlađivanje tehnike istraživanja dovoljno da zamijeni rad glave. Opasnost da suva tehnika potpuno istisne teorijsko razmatranje prisutna je u modernoj sociologiji »mjerenja« javnog mnjenja. Ovo stanje stvari pothranjuje takvu duhovnu atmosferu koja u geometrijskoj progresiji rađa mediokritete i siromaši kritički, teorijski duh, a da ne govorimo o sasvim realnoj mogućnosti namještenih i unaprijed pripremljenih zaključaka koji nemaju ničeg zajedničkog sa naukom.

Druga opasnost postoji u potcjenjivanju rezultata savremene društvene nauke u ispitivanju javnog mnjenja i sličnih političko-socijalnih fenomena. Ova orijentacija može da širi drugu iluziju, naime iluziju o svemoći dogmatskih, u rdavom smislu spekulativnih rasuđivanja i procjena društvenih odnosa »odoka« itd. I u pozadini ovakve orijentacije krije se inercija lijenog i tromog mišljenja, konzervativnosti i otpora svemu novom. Principijelni izlaz iz teškoća moguć je samo putem promišljenog spajanja umne, teorijske analize, koja se ne odriče pozitivne tradicije evropskog, naročito dijalektičkog mišljenja, sa empirijskim istraživanjima.⁷⁶)

5. Javno mnjenje u socijalističkom društvu (Res publica — opinio publica)

U vezi s dosadašnjim izlaganjem uopšte, a posebno s obzirom na ispitivanje javnog mnjenja povodom Prednacrtā našeg novog ustava, koje su preduzeli Institut društvenih nauka i redakcija »Borbe«, principijelno se postavlja pitanje mjesta i uloge javnog mnjenja u socijalizmu kao i vrijednosti i domašaja ispitivanja javnog mnjenja u socijalističkim zemljama.

Javno mnjenje kao predmet naučnog ispitivanja privlačilo je odavno pažnju naših teoretičara i istraživača. Međutim, osim nekoliko radova⁷⁷), njemu nije poklanjana onolika pažnja koju zaslužuje

po Lukāscu, da činjenice postaju činjenicama tek u metodskoj obradi koja ima svoje posebne spoznajne ciljeve i da je najobičnije nabranje, ređanje »činjenica« bez ikakvih komentara, već »interpretacija« (n. d., str. 18). Upravo **izdvajanje činjenica** iz života cjelina, »segmentalizacija«, i njihovo uklapanje u neku »teoriju« vodi najgorim oblicima una-kažavanja činjenica relevantnih za otkrivanje istine. Ateorijska teorija nekih američkih sociologa tipičan je obrazac ovakvog metodskog postupka.

75) Upor. Hennis, n. d., str. 62, 63. Hennis ističe da je stara literatura o javnom mnjenju pala u zaborav i da tip tehničara — istraživača počinje i na univerzitetima, osobito u mladim generacijama, da potiskuje filozofski i istorijski obrazovane sociologe koji raspolažu bogatim opštim znanjima (n. d., str. 62).

76) Karakteristično je da u našoj sredini, koja je opravdano odbacila sterilne dogmatske šeme staljinistički vulgarizovanog marksizma, postoji tendencija ka konkretnim empirijskim istraživanjima socijalnih fenomena. Pri tome, međutim, izgleda da postoji jedna vrsta dezorijentacije, jer smo suočeni sa opasnošću drugog oblika nekritičnog prilaza nauci i naučnim problemima koji mogu odvesti u suprotnu krajnost, tj. u vulgarni empirizam i konfundiranje naučne objektivnosti sa objektivizmom reificiranog svijeta. Mi se, naime, i ne baš rijetko, susrećemo sa gledištem koje odbacuje svaku »spekulaciju« te se, ma i nesvjesno, odnosi neprijateljski prema teorijskom mišljenju kao takvom. Ovo gledište stavlja znak jednakosti između spekulacije i praznog mudrovanja.

77) U ovoj oblasti radovi prof. J. Đorđevića (Javno mnjenje, Izdanje Zadruga »Politika i društvo«, Beograd 1939. i Javno mnjenje i socijalistička demokratija, Arhiv za pravne i društvene nauke, 4, 1955, str. 339—365) predstavljaju pionirski poduhvt i snažan podsticaj za izučavanje fenomena javnog mnjenja. Prije rata se takođe pojavila i Sociološko-politička studija javnog mnjenja od dr Gligorija T. Bugarskog — Zlatića, Novi Sad 1940. i nekoliko

po svom značaju u političkim odnosima. Iz prethodne analize može se logički izvesti zaključak da mi javno mnjenje tretiramo kao prevashodno političku kategoriju. Izgleda nam da je izvjesno održavanje i oživljavanje tradicije u ovom pogledu od prvorazrednog značaja ukoliko je pojam javnog mnjenja izvorno vezan za pojam demokratije. »Opinio publica« u tom slučaju stoji u tijesnoj vezi sa »res publica«.

Demokratsko javno mnjenje je ukorijenjeno u evropskoj političkoj istoriji, mada je ova istorija puna primjera diskrepance demokratskih principa i političke prakse. Istorija evropske demokratije (američka je samo njen specifičan slučaj) od antike do danas predstavlja panoramu neprekidnih borbi »demos« za uticaj na javne poslove, borbi koje su se, u najboljem slučaju, svršavale parcijalnim uspjesima. Narodna masa je, istina, mogla imati svoje »mnjenje« o javnim poslovima, ali su oni ostajali u rukama manjine koja vlada. Tako je demos bio praktično isključen kao subjekt iz politike. Pri tom nastaje paradoksalan obrt: javno mnjenje (naroda) postalo je privatno mnjenje, dok je privatno mnjenje (vlastodržaca) fungiralo kao javno, oficijelno mnjenje. Potiskivana vijekovima surove dominacije narodna masa (potčinjene klase) ostajala je u neznanju, izložena sistematskom zaglupljivanju i neobaviještenosti. Ona je stoga doista bila zatucana svjetina (Pöbel) kojoj je preostalo da neartikulirano mrmlja, da se neodređeno komeša, uzbuđuje i revoltira. U tom smislu ona igra ulogu objekta sa kojim se manipuliše i koji posmatra.

Dolazeći periodično do svijesti ona je kao okovani džin ponovo posrtala, postajući plijen dobro organizovane manjine.

Istorija buržoaske, reprezentativne države pokazuje kako je vox populi postao samo birački glas punoljetnih građana kojim se legalizuje vlast manjine »u ime naroda«. »Volja naroda« se ovdje dodaje »volji božjoj« čime se legitimira vladavina jednog od naroda različitog sloja. Stoga je Marx imao pravo kada je govorio da je »volonté générale« u zakon pretvorena volja vladajuće klase.

Ali parlamentarni sistem buržoaske reprezentativne države tek dobija svoju pravu fizionomiju kada se uzme u obzir djelovanje političkih stranaka kao posrednika između birača i parlamenta. Agitaciono-propagandna funkcija njihovog aparata igra najčešće presudnu ulogu u formiranju javnog mnjenja. Ali ako su političke partije do prvog svjetskog rata manje ili više adekvatno izražavale klasnu svijest ili svijest jedne klasne frakcije, za današnje partijske sisteme, kako to dobro zapaža Habermas, karakterističan je tip »integracione partije«, koja više ne aktivira mase na bazi klasne svijesti, već povremeno mobiliše birače, kao privatne ljude, za akte kolektivne aklamacije.⁷⁸⁾ U tom smislu volja naroda, birača, doista postaje jedna obična fikcija.⁷⁹⁾

Ovu tendenciju unutar buržoaske reprezentativne države Marx je uočio prije 120 godina, dok je ona još bila u povoju. Za buržoasku (i hrišćansku) civilizaciju upravo je karakteristično odvajanje čovjeka od građanina, tj. povlačenje čovjeka iz javnog u privatni

drugih radova koji obrađuju temu javnog mnjenja (Antuna Radića, Franje Pavešića i dr.). Poslije rata je posvetio naročitu pažnju javnom mnjenju prof. Rudi Supek u svojim interesantnim knjigama Ispitivanje javnog mnjenja i Psihosociologija radne akcije, kao i dr Mihailo Popović (Upor. časopis »Sociologija«, br. 3—4/1990).

78) Upor. Habermas, n. d., str. 31.

79) Ibid., str. 31.

život. Politički »građanin« za razliku od privatnog čovjeka u buržoaskom društvu postaje »alegorijska ličnost«. Javne poslove i bavljene njima on prepušta profesionalnim političarima. On, doduše, može da glasa, ali ne mora da misli⁸⁰), kao što to, uostalom, čini i njegov »reprezentant« u parlamentu koji aklamira unaprijed spremljene odluke svoje partije, a da o njihovom značenju najčešće nema ni pojma.

Cjelokupna politička struktura parlamentarnih režima bazira se, na taj način, na aktivnim vođima i pasivnoj masi bez obzira da li je riječ o njenoj učlanjenosti ili neučlanjenosti u neku političku partiju. Masa se i ovdje pretvara u prostog posmatrača političkih zbivanja.

U protivstavu prema takvoj ulozi buržoaskih političkih stranaka i javnog mnjenja koncipirana je klasna radnička partija marksističkog tipa, a preko nje i socijalistička demokratija.

Rehabilitacija javnog mnjenja predstavlja odsudnu tačku u kojoj se socijalizam počinje principijelno razlikovati od predašnjih klasnih sistema. Na narodnu masu on više ne gleda kao na amorfnu gomilu koja se fatalistički potčinjava aktivnim vođima. Primarni zadatak socijalizma je u političkoj aktivizaciji naroda, javnog mnjenja. Pri tome se bitno mijenja i uloga komunističke partije naspram svih buržoaskih političkih stranaka. Njen cilj nije u tome da organizuje masu koja bi je slijepo pratila, već da bude konkretni posrednik između čovjeka i istorije.⁸¹) Kao radnička partija ona odlučno kida sa tradicionalnim pogledima prema kojima je proletarijat duhovna bijeda, svjetina. Ona nastoji da dosadašnjeg posmatrača akcije, akcije koja se odigravala izvan njega i nezavisno od njega, uvuče u istorijski proces i učini ga kreativnim agensom socijalnog zbivanja. Komunistička partija, u tom smislu, nema nikakvih posebnih interesa naspram naroda i klase,⁸²) već predstavlja svjesnog mobilizatora kolektivne volje, čime sjedinjava svijest i spontanost, teoriju s praksom.

Društvena kritika je, po riječima Engelsa, »životna stihija« radničkog pokreta koju proletarijat u vidu samokritike rigorozno primjenjuje i na sama sebe. U tom smislu uloga javnosti, najšira politička demokratija, sloboda inicijative, okupljanja i štampe postaju drugo biće socijalističkog društva. Ono mora nužno nastaviti tamo gdje je stalo revolucionarno građanstvo u borbi sa feudalizmom, kidajući odlučno sa uzurpatorskom tradicijom koja vladavinu naroda zamjenjuje vlašću hijerarhije i »elite«, demokratsku javnost birokratskom tajanstvenošću. Socijalističko društvo ne smije dozvoliti da se njegove »institucije« okoštaju u stvari koje izmiču ljudskoj kontroli. Socijalistička kritika buržoaskog parlamenta kao »brbljaonice« ne sastoji se u zahtjevu da

80) Upor. Hennis, n. d., str. 35.

81) Upor. Lukács, n. d., str. 321. Izgleda da je Georg Lukács dao najbolji izraz za ovu ulogu komunističke partije u izgradnji socijalističkog društva kada je jednom rekao da se radi o »buđenju usnulog čovjeka«.

82) Upor. Karl Marx, Manifest komunističke partije, Izabrana dela, tom I, Kultura, Beograd 1949, str. 27. Njemački istoričar marksist A. Rosenberg je primijetio da u revolucionarnim vremenima svaka vladajuća partija smatra samo svoje pristalice »pravim narodom«, odnosno »pravim proletarijatom«. (Upor. A. Rosenberg, Demokratie und Sozialismus, Zur politischen Geschichte der letzten 150 Jahre, Verlag Allert de Lange, Amsterdam 1938, str. 19). Takvo shvatanje nije možda toliko opasno dok traje »borba na život i smrt«, ali je krajnje opasno ako se pretvori u trajno gledište čije se važenje proteže van vremena i prostora. Na tom tlu u stvari bujaju sektaštvo i dogmatizam.

narodni predstavnici prestanu govoriti i raspravljati, već u tome da se prazno govorničko nadmetanje zamijeni sadržajnim raspravljanjem i kritičkim rješavanjem društvenih problema pred očima i pod kontrolom javnog mnjenja. Pravo opoziva narodnih predstavnika je instrument demokratskog aktivizma i kontrole javnog mnjenja.

Štampa i drugi izvori obavještenja u socijalističkom društvu ne smiju biti ničiji monopol, niti izraz partikularnih interesa, već slobodna tribina na kojoj dolazi do najvišeg izraza progresivna društvena svijest.

Sa eliminisanjem miješanja slobode kritike sa slobodom preduzetništva (političke sa ekonomskom »demokratijom«), mora teći paralelni proces eliminisanja proizvoljnosti i subjektivizma i njihove zamjene sa objektivnošću (ne objektivizmom!) koja je svojstvena dijalektičkoj nauci.⁸³⁾

Kristaliziranje progresivne klasne svijesti proletarijata i njeno pretvaranje u probojnu snagu organizovane političke volje, ne može se postići uniformnošću i sivim pojednostavljivanjem kojima je jedini cilj prosta politička efikasnost slijepo disciplinovanog članstva, već demokratskim konstituisanjem političkih odluka odozdo, iz najširih izvora masovnog pokreta. Jednom riječju formulisanje revolucionarne političke teorije i prelaz u političku akciju mogući su samo tijesnom povezanošću partijske organizacije sa narodnom masom, njenim stremljenjima i interesima, što se može postići samo odlučnim eliminisanjem svakog sektaštva i uskih partijskih interesa.

Javno mnjenje u socijalističkom društvu možemo, prema tome, odrediti kao kvalifikovano, kompetentno i jasno rasuđivanje radnog naroda o opštim poslovima zajednice i u tom smislu kao misaonu pretpostavku socijalističke demokratije. Kvalifikovanost i kompetentnost javnog mnjenja ovdje proističu iz uloge njegovih subjekata u proizvodnji materijalnih i duhovnih dobara (ne robâ), to jest jedinstvenog položaja građana kao proizvođača i upravljača, subjekata i objekata u isto vrijeme. Na taj način javno mnjenje postaje ideološka osnova socijalističkog samoupravljanja, svijest radnog naroda (naroda bez trutova) o samom sebi.

Staljinistička deformacija komunističkog pokreta, međutim, počiva na konformizmu vojno-tehnokratski dirigovane politike koja ulogu javnog mnjenja vidi samo u bukvalnoj i slijepoj aklamaciji unaprijed donesenih odluka. U tom smislu ona predstavlja grubu i na apsurd reducirani model djelovanja buržoaskih stranaka. Uloga političkog, partijskog vrha izjednačava se sa ulogom mehanizovanog vojnog štaba koji zahtijeva pasivnu pokornost trupa. Na taj način se članstvo ponovo pretvara u numeričku masu i objekt političkog modeliranja prema proizvoljno utvrđenim kriterijima. Revolucionarna energija pojedinaca tako kopni u strukturi jedne mehanički uređene totalnosti koja ne priznaje individualnost i razliku i nad kojom se zato rasprostire mrkli mrak. U ovom sistemu političkih odnosa revolucionarnu energiju svjesnih subje-

83) Ferdinand Tönnies je u svojoj knjizi Kritik der öffentlichen Meinung, Berlin 1922, str. 573, smatrao da budućnost javnog mnjenja zavisi od budućnosti nauke.

Iz dosadašnjeg izlaganja se moglo vidjeti da mi ovdje nauku ne svodimo na nivo psihološkog testiranja poslovnih objekata, već računamo sa utvrđivanjem stavova i mišljenja živih i dinamičnih ličnosti, zainteresovanih za vlastitu sudbinu zajednice u kojoj žive.

kata zamjenjuje ponovo tradicionalno shvatanje politike kao proste tehnike vladanja u kojoj je dio žrtvovan apstraktnoj cjelini. Na takvom društvenom tlu iščezava raznovrsnost pogleda i mišljenja i preovlađuje dosadna i monotona ujednačenost karakteristična za vrhunski postvarenu strukturu buržoaskog društva.

Stoga se borba protiv buržoaske degeneracije nužno mora dopuniti odlučnim odbacivanjem staljinskih shema koje guše javno mnjenje i pretvaraju ga iz demokratskog instrumenta u prosto oruđe samovoljnog birokratskog manipulisanja.⁸⁴⁾

Po svojim intencijama ispitivanje javnog mnjenja o Prednacrtu novog jugoslovenskog ustava predstavlja dio opšte diskusije koja je u našoj zemlji vođena o ovom važnom političkom dokumentu. Primjena naučno-tehničkih metoda istraživanja javnog mnjenja samo je specifičan prilog ovoj diskusiji. U izvjesnom smislu taj napor predstavlja pionirski poduhvat u okviru političke nauke u našoj sredini i kao takav vjerovatno nosi sva obilježja početnog pokušaja.

S obzirom na izloženu koncepciju javnog mnjenja u socijalizmu ovdje treba dodati i stav o ciljevima istraživanja javnog mnjenja.

Sâmo ispitivanje mnjenja o Prednacrtu ustava daje nam približnu sliku kakva bi trebalo da izgledaju eventualna buduća istraživanja ove vrste. Prije svega, izgleda opravdano da se takva istraživanja nastave u raznim pravcima. Mišljenje građana o mnogim političkim pitanjima (na primjer o ekonomskoj, prosvetnoj, kulturnoj i spoljnoj politici) mogla bi biti stalan metod koji pomaže u određivanju političkih stavova i principa u datoj situaciji. Javno mnjenje ne bi više bilo predmet »obrade« i sredstvo spoljašnjeg manipulisanja, već priznati instrument svakodnevnog demokratskog života i masovnog vaspitanja. Ispitivanjem javnog mnjenja o mnogostrukim vidovima društvenih odnosa i potreba budilo bi se interesovanje naroda za političke probleme, a politička akcija se ne bi oslanjala na improvizacije ad hoc, već bi počivala na provjerenoj analizi kritičkog rasuđivanja kvalifikovanog i kompetentnog javnog mišljenja. Na taj način bi politička teorija mogla biti tijesno vezana s dugoročnom i principijelno fundiranom političkom akcijom. S jedne strane bi javno mnjenje postalo artikulirano mišljenje koje se uvažava, a, s druge strane, svjesno vođenje politike bi dobilo organizovanu i masovnu podršku radnog naroda i na taj način izbjeglo provaliju birokratskog subjektivizma.

84) U Sovjetskom Savezu susrećemo u novije vrijeme pokušaje koji skreću pažnju na potrebu izučavanja javnog mnjenja u socijalizmu. Radovi A. K. Uledova (Obšestvennoe mnenie kak predmet sociološkog issledovanja, Voprosy filosofii, I, 1959, str. 40—53 i Socializm i obšestvennoe mnenie, Voprosy filosofii, II, 1960, str. 31—42) predstavljaju prve pokušaje, premda u još ograničenim okvirima i sa dosta nepotrebnih političko-ideoloških naslaga koje se naročito ispoljavaju u kritičkoj, ali ne uvijek dokumentovanoj ocjeni buržoaske teorije o javnom mnjenju i punom odsustvu kritike staljinističkih koncepcija. Kao da **oficijelna osuda** staljinizma nije izrečena!

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ
К КРИТИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ

— Резюме —

Проблема и понятие общественного мнения находятся в центре внимания не только политической науки или социальной психологии, но и практической политики и экономики. Автор исследует происхождение этого феномена, его историческое развитие и его современную форму проявления. Общественное мнение, согласно его концепции, по сути, являлось неопределенным, необязующим (неартикулированным) голосом масс, множества или толпы. В сфере политических отношений, народные массы являются объектом господства, голос и воля которых были подавлены под влиянием господствующего меньшинства. Свое подчиненное положение народные массы высказывали больше шапотом и несознательным колебанием, чем внятнм голосом, который смог бы повлиять на общие дела. В этом отношении общественное мнение было выражением воли и мысли подчиненного класса. Его любимый протест против подчиненного положения в обществе, выражался посредством анекдотов, юмора и сатиры, направленными против господствующих кругов. Нейтрализация этого протеста происходила в согласии с классическим римским лозунгом: хлеба и зрелищ. В силу своего неопределенного и стихийного характера, общественное мнение широкой публики не уважали ни великие мыслители прошлого Платон, Аристотель, Руссо, Гете, Гегель, и многие другие видели в общественном мнении выражение субъективизма, противостоящего объективному мышлению.

Только во время революционных событий, которые под флагом „третьего сословия“ разрушали аристократические барьеры феодального общества, общественное мнение начинает влиять как демократический лозунг гражданского класса, как признанный избирательный голос, посредством которого учреждается „общая воля“. Свои частичные, классовые требования, буржуазия проводила в форме воли гомогенно вымышленного народа, из чего после развязки событий происходит смешивание демократии с представительным государством, с свободой речи и мышления, с свободой акции. Гражданская демократия таким образом подает в неразрешимые противоречия, причем все больше побеждает свобода частной, экономической инициативы над политической свободой, которую провозгласила Великая французская революция. Это положение продолжается и в нынешнее время и оно выражается в форме моделировки общественного мнения о користолюбивы целях: реклам „обрабатывают“ потребителя с одной стороны, а политическая пропаганда узких партийных интересов, определяет избирателя с другой. В этом смысле общественное мнение, голос народа, становится пассивным предметом, который ведет себя без воли, заранее единодушно выражая одобрение принятому решению. На этой почве создаются современные науки, которые последуют простые реакции общественного мнения.

Выдвигая проблему общественного мнения в социалистическом обществе, автор подчеркивает, что его первоначальная функция заключается в устранении исторических препятствий, которые отдаляли широкие, народные массы от исторических событий. Все политические организации в социализме, следовательно, оправдывают свое существование, поскольку являются простым посредником между человеком и историей и поскольку преобразуют человека в заинтересованного, максимально творческого творителя исторических событий. В этом смысле „рес-публика“ и „опинио публика“ тесно связаны. Автор критикует политическую практику сталинизма, которая основывалась на конформизме, военнотехнократической, направляемой политике, которая роль общественного мнения видит только в буквальном, слепом одобрении заранее принятых решений. Таким образом, сталинизм является грубой, до абсурда упрощенной моделью общественного воздействия буржуазных партий, причем всякая индивидуальность и различие теряются в абстрактной и механически организованной всеобщности.

Стремясь добиться исторического восстановления демократического общественного мнения, автор дает свое определение общественного мнения в социалистическом обществе. Оно является квалифицированным, компетентным и ясным рассуждением трудящихся об общих делах содружества, и в этом отношении мысленной предпосылкой социалистической демократии. Квалифицированность и сравнительность общественного мнения, здесь вытекают из роли его субъектов в производстве материальных и общественных благ (а не товаров), то есть из исключительного положения граждан как производителей и управляющих, субъектов и объектов в одно и то же время. Таким образом, общественное мнение становится идеологической основой социалистического самоуправления, сознанием трудящихся о самих себе.

PUBLIC OPINION IN THE CONTEMPORARY SOCIETY — TOWARDS
A CRITICAL ANALYSIS OF MODERN POLITICAL CONCEPTS

Summary

The problem and the concept of public opinion is a centre of interest not only for political science or social psychology but also for practical politics and economics. The author examines the origin of this phenomenon, its historical evolution and its contemporary manifestations.

His standpoint is that public opinion is, by tradition, represented as the undetermined, uncommitted and inarticulate voice of the masses, of the crowd. In the sphere of political relations, the masses of people were the object of government and their voice and will were suppressed under the pressure of the ruling minority. The masses of people expressed their subordinate position in whispers and through unconscious movements rather than in a clear voice which could have affected public affairs. In this sense, public opinion was the manifestation of the will and thoughts of the subject classes. The favourite form of protest of the masses of people against their subordinate position in society was manifested through anecdotes, humour and satire directed against the ruling class. This protest was neutralized in Ancient Rome by the slogan: panem et circenses. The great thinkers of the past did not respect public opinion because of its undetermined and spontaneous character. Plato, Aristotel, Rousseau, Goethe, Hegel and others saw in public opinion the manifestation of subjectivism, which is the opposite of objective opinion.

Only with the revolutionary events which under the guidance of the »Tiers Etat«, which broke down the aristocratic barriers of feudal society did public opinion acquire its influence as the democratic slogan of the bourgeois class, as the acknowledged electoral vote by means of which »the general will« is constituted. The bourgeoisie carried out its partial, class demands in the form of the will of what was assumed to be a homogenous body of people. As a result of this and subsequent events, the identification of democracy with the representative State, freedom of speech and opinion and free enterprise emerged. In this way bourgeois democracy landed itself in insoluble contradictions, whereby free economic initiative gained ascendancy over the political freedom which was proclaimed by the Great French Revolution. This state of affairs is still lasting and manifests itself in the form of the modelling of public opinion for egoistic purposes: advertisements »meset« the consumers on the one hand, and the political propaganda of narrow party interests »besets« the voters on the other. In this sense, public opinion, the voice of the people, becomes a passive object which behaves listlessly, acclaiming the decisions which have been made in advance. This is the ground upon which develop the modern sciences that examine the simple reactions of public opinion.

Raising the question of public opinion in socialist society, the author points out that the primary function of public opinion is to eliminate the historical obstacles which have removed the masses if people from historical developments. Consequently, all the political organizations of socialism are justified in that they constitute an intermediary between man and history and transform man into an interested, maximally creative agent of historical development. In this sense »res publica« and »opinio publica« are closely bound up. The author criticizes the political practice of Stalinism which was grounded upon the conformism of a military — technocratic direction of politics, which saw in public opinion only an instrument for acclaiming blindly all the decisions that had been taken beforehand. In this way, Stalinism represents a crude model of the reification of the activity of bourgeois parties, reduced to absurdity where every individuality and difference is lost in an abstract and mechanically arranged totality.

Pleading for the historical rehabilitation of democratic public opinion, the author gives his definition of public opinion in socialist society. It is a qualified, competent and clear reasoning of the working people about the public affairs of the community and, in this sense is a premise of socialist democracy. The qualification and competence of public opinion in socialist democracy derives from the role of its subjects in the production of material and spiritual values (not goods), i. e. from the unique position of its citizens in their capacity as producers and managers, — subjects and objects at the same time. Thus, public opinion becomes the ideological basis of socialist self-government, the awareness of the Working people of themselves.